

Скорнякова Н.А.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

УКРАЇНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ КОСТЮМ У XVI–XVIII СТ.: СТАН ДОСЛІДЖЕНОСТІ ТЕМИ

У статті аналізуються основні підходи, етапи та особливості історіографії українського костюма XVI–XVIII ст. Акцент робиться на жіночий костюм, тому деякі дослідження у список не було включено. Наголошується, що дослідження історіографії українського жіночого костюма XVI–XVIII ст. набуває особливої актуальності, адже тема не лише віддзеркалює культурну спадщину України, і є важливим джерелом для розуміння соціальних, економічних та, певною мірою, гендерних аспектів тогочасного суспільства. Здійснюється спроба створити вичерпну історіографію по цій темі, з урахуванням всіх напрямків і течій. Особливо це стало актуально останні 10 років, з появою низки нових досліджень, які, на відміну від праць XIX ст. або радянської доби, досі ніде не було представлено одним списком. Зазначається, що систематизація історіографії дасть змогу критично переосмислити поширені підходи, виявити прогалини в дослідженнях та окреслити нові перспективні напрямки наукових розвідок.

В статті виокремлено два напрями у вивченні історії українського костюма. Умовно їх можна назвати «історичний» та «етнографічний». Відзначено, що дослідники, що застосовували історичний підхід (А. Єфименко, Н. Мірза-Авакяни, Я. Ісаєвич, П. Сас, В. Безпалько та ін.), розглядали костюм як частину загальної побутової обстановки, як частину соціальних відносин або історичних подій у невеликий проміжок часу, з чітко визначеними територіальними межами дослідження, а дослідники, що писали в етнографічній традиції (Я. Головацький, Ф. Вовк, Г. Маслова, О. Воронай, К. Матейко, Г. Стельмахук, Т. Ніколаєва та ін.), використовували наявні дані про історичний костюм радше як доповнення до студій з костюму етнографічного. Підкреслено, що всі монографії, присвячені історії українського вбрання, видали саме дослідники-етнографи. Сформульовано що, зважаючи на зростання інтересу до теми українського костюма XVI–XVIII ст. загалом та жіночого зокрема, зважаючи на наявність уже такого корпусу праць, на сьогодні можливо комплексно дослідити тему з залученням не тільки писемних джерел, але й речових та зображальних.

Ключові слова: український жіночий костюм, XVI–XVIII ст., історіографія, історичний підхід, етнографічний підхід, культурна спадщина.

Постановка проблеми. Цікавість дослідників до українського костюма XVI–XVIII ст. спостерігається з першої половини XIX ст. Втім, вичерпна історіографія по цій темі, з урахуванням всіх напрямків і течій, досі не написана. Особливо це стало актуально останні 10 років, з появою низки нових досліджень, які, на відміну від праць XIX ст. або радянської доби, досі ніде не було представлено одним списком. У нашій історіографії акцент зроблено на жіночий костюм, тому деякі дослідження у список не було включено. Дослідження історіографії українського жіночого костюма XVI–XVIII ст. набуває особливої актуальності, адже тема не лише віддзеркалює культурну спадщину України, і є важливим джерелом для розуміння соціальних, економічних та, певною мірою, гендерних аспектів тогочасного суспільства. Систематизація історіографії дасть змогу критично

переосмислити поширені підходи, виявити прогалини в дослідженнях та окреслити нові перспективні напрямки наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження з історії вбрання на теренах України почалися ще з першої половини XIX ст. Але перший історіографічний нарис стосовно стану вивчення цієї теми знаходимо лише в радянські післявоєнні часи [45]. З науковців, які писали про костюм XVII–XVIII ст., в цьому нарисі було згадано, вельми коротко, лише праці Я. Головацького та Ф. Вовка. Детальніше внесок цих авторів проаналізував Г. Стельмах, з характерною для радянських часів критикою поглядів «дореволюційних» авторів [59]. Але, оскільки це дослідження так і не отримало дозволу на друк, то, вивчаючи наступну історіографію у вступі до книги К. Матейко ми не побачимо навіть посилання на статтю Г. Стель-

маха [46]. Історіографічний вступ Н. Калашнікової включає вже посилання на праці радянських мистецтвознавців (П. Жолтовський, П. Білецький), істориків (Я. Ісаєвич), театрознавців (К. Стамеров) та етнографів (Г. Маслова, К. Матейко) [32].

Що відразу привертає увагу в історіографіях радянських часів – вибірковість праць для аналізу. В цих оглядах немає згадок ні про репресованих або депортованих дослідників (І. Крип'якевич, Н. Мірза-Авакянц), ні про представників діаспори (О. Воропай), ані про польських авторів ХІХ ст. (Л. Голембйовський, В. Лозинський), які приділяли багато уваги історичному костюму саме на наших теренах. Звісно, в дослідженнях радянських часів є багато посилань на суто етнографічні праці (В. Білецька, П. Чубинський, Б. Познанський), але ХІХ ст. виходить за наші хронологічні рамки, тож їх ми не враховуємо.

Частково ситуація з вибірковістю праць почала виправлятися після відновлення Україною незалежності. Вже в монографії Г. Стельмахук можна побачити посилання не лише на книгу Л. Голембйовського (1830), але й на праці радянських істориків (Я. Ісаєвич, Ю. Гошко) та філологів (Л. Батюк, В. Горобець) [60].

Коротку історіографію можна знайти в книзі «Історія українського костюма» [48], але в ній згадуються виключно праці етнографів (Я. Головацького, Ф. Вовка, Г. Маслової, Г. Стельмаха, К. Матейко та ін.).

Ту саму ситуацію спостерігаємо у вступі до книги «Український літопис вбрання» [14], хоча, окрім етнографів, там також згадано М. Костомарова та К. Стамерова.

Найновітнішу історіографію написав П. Сас. Вона стосувалася виключно взуття й стала критикою праць К. Стамеров, Г. Стельмахук, Т. Ніколаєвої, О. Косміної, З. Васиної, Н. Калашнікової та інших [55].

Постановка завдання. Простежити основні підходи, етапи та особливості історіографії українського жіночого костюма ХVІ–ХVІІІ ст.

Виклад основного матеріалу.

Перший етап досліджень

Автори етнографічного напрямку зазвичай починають огляд історіографії зі згадок праць Йогана Готліба Георгі, Олександра Рігельмана або Опанаса Шафонського [19; 52; 67]. Але, з погляду історика, ці люди були очевидцями тогочасних реалій, тож їх спостереження є наративними джерелами. Також ми не відносимо до історіографії згадки українського костюму в працях Д. Бантиш-Каменського та М. Арандаренка, оскільки

ці автори просто запозичили фрагменти текстів О. Рігельмана та О. Шафонського, без будь-якого аналізу [5, с. 217–220; 2, с. 250–253], про що в обох випадках і вказали.

Тож першим, хто писав про давній костюм Правобережної України саме як дослідник, а не очевидець, був польський етнограф та історик Лукаш Голембйовський. При уважному дослідженні його роботи «Ubiory w Polsce» [76; 77] стає помітно, що Польщею він називав Річ Посполиту в кордонах до першого її поділу, тобто разом з Правобережною Україною [77]. Саме Л. Голембйовський уперше процитував писемні джерела: навів списки посагів, перелічив по роках закони про розкіш, процитував славнозвісну «Промову смоленського каштеляна Івана Мелешка» від 1589 р. [77, с. 71] Крім загальних фактів, які впливали на моду по всій Речі Посполитій, в цьому дослідженні також можна знайти окремі згадки про «руських хлопок» [77, с. 48] або про вартість тканин у Львові [77, с. 43]. Але найціннішим є те, що саме Л. Голембйовський створив перший глосарій назв одягу, актуальність якого не зменшилася до нашого часу [77, с. 91–351].

Першим, хто спробував дослідити вбрання Лівобережної України, ми вважаємо відомого письменника й культурно-громадського діяча Григорія Квітку-Основ'яненка. 1841 р. в статті «Українцы» він приділив чимало уваги обговоренню костюма, як чоловічого, так і жіночого. Як це притаманно першим історичним працям ХІХ ст. текст Г. Квітки-Основ'яненка багато в чому не відповідає сучасним вимогам до історичних робіт: відсутні посилання на джерела, ба більше, відсутні взагалі будь-які дати [33, с. 75–85]. Тим не менш, можемо припустити, що спостереження автора відносяться до другої половини ХVІІІ ст., оскільки добре корелюються з текстами О. Шафонського [67, с. 10] та І. Г. Георгі [19, с. 343].

За рік після замітки Г. Квітки-Основ'яненка виходить нарис видатного українського історика Миколи Костомарова «Южная Русь в конце ХVІ века» (1842). Одягу в ній було приділено лише кілька абзаців, і вони були написані радше як публіцистика, а не глибоке дослідження по темі [40, с. 197–200]. Тим не менш, ми вважаємо, що ця робота варта згадки, – хоча стосовно костюму автор спирався всього на два писемні джерела (та сама «Речь Ивана Мелешка, каштеляна Смоленскаго...» та нотатки неназваного сучасника-поляка) [40, с. 197], це були джерела саме ХVІ ст. Втім, дослідник змішав цю інформацію з відомостями з московських документів

того ж часу. Тому в текст потрапив такий термін як «корзно», відсутній в українських джерелах XVI ст. [40, с. 198]. Такий мікс, на наш погляд, не є випадковим, оскільки М. Костомаров багато працював якраз із російськими документами XVI ст. і врешті-решт видав працю «Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII столетиях» [41]. Також вважаємо за потрібне її згадати, оскільки пізніше до цього дослідження звертались деякі науковці, які писали про український костюм (Н. Мірза-Авакянц, Г. Маслова).

Наступним автором, який звернувся до теми українського вбрання XVI–XVIII ст., був історик та фольклорист Яків Головацький [20; 21]. Зауважимо, що основною метою його роботи був етнографічний опис костюма українців-русинів XIX ст. Проте автор був знайомий з дослідженням Л. Голембйовського, бо саме з нього і в тому ж порядку цитував закони про розкіш з документів XVII та XVIII ст. [77, с. 79–80; 21, с. 12]. Також деяку цінність у праці Я. Головацького містять відомості про те, «як одягалися раніше» (хоча з огляду на рік видання, їх можна віднести швидше за все до початку XIX ст., максимум – до останніх десятиліть XVIII ст.) і численні цитати з народних пісень (про характерні панчохи, черевики, корсети тощо), підтвердження більшості з яких можна знайти в джерелах другої половини XVIII ст. [21, с. 20, 23, 27]. Не менш цікаві наведені в працях історії про представників шляхти XVIII ст., які змінювали традиції в одязі підданих (наприклад, історія з Миколою Потоцьким, [21, с. 34]). Тож інформація, наведена в роботах Я. Головацького, хоч і фрагментарна, однак може бути корисною для дослідника українського вбрання XVIII ст.

1869 р. побачила світ праця вчителя 2-ї Київської гімназії Н. Тумасова «Дворянство Западной России в XVI веке». Подібно до М. Костомарова [40], автор приділив костюму лише кілька абзаців. Фактично, він навів три цитати: дві з книги Л. Голембйовського (слова легата Комендоні та Старовольського від 1632 р.), третя – знову ж «Промова смоленського каштеляна Івана Мелешка» [65, с. 36], яку ще в XIX ст. деякі дослідники вважали літературною вигадкою [62].

Також вважаємо за потрібне згадати певні праці, не дотичні до теми історії українського костюма, але такі, які пробуджували інтерес науковців та задавали напрямки подальших досліджень.

1859 р. в Києві було започатковано видання «Архива Юго-Западной России», 1865 р. в Вільнюсі – «Акты, издаваемые комиссией, высочайше

учрежденною для разбора древних актов в Вильне», 1868 р. у Львові – «Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej». Вці ці збірники писемних джерел містили численні згадки про одяг мешканців королівства Польського, Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої та Гетьманщини XVI–XVIII ст. 1876 р. вийшла праця Ксаверія Ліске «Cudzoziemcy w Polsce», в якій було наведено фрагменти зі щоденника німця Ульріха Вердума з деякими відомостями, дотичними до костюма Правобережної України у другій половині XVII ст. [79]. А вже з 1883 р. у журналі «Киевская старина» починають публікуватися реєстри речей, списки посагів, перекази судових справ та щоденники XVII–XVIII ст.

Отже, в останній чверті XIX ст. дослідники костюма отримали великий корпус писемних джерел різного спрямування. Тож не дивно, що наступна згадана праця вже повністю спиралася на документ початку XVIII ст. Статтю української історикіні Олександри Єфименко «Старинная одежда и принадлежности домашнего быта Слобожан» [28] можна вважати першим повноцінним історичним дослідженням, майже повністю присвяченим одягу. Так само, як і М. Костомаров та Н. Тумасов, авторка спиралася на обмежену кількість джерел: із наративних було використано лише одне, – справа полковників Перехрестових від 1705 р., з праць попередників – стаття Г. Квіткі-Основ'яненка [33]. Втім, дослідниці вдалося створити вельми достовірну картину побуту початку XVIII ст. саме завдяки детальному аналізу використаного джерела.

Роком пізніше вийшла робота Якова Головацького «Черты домашнего быта русских дворян на Подляшье по актам XVI столетия» [22]. У цей час автор мав пряме відношення до видання актових книг Віленською археографічною комісією, тож, як і у випадку з М. Костомаровим, робота з упорядкування писемних джерел могла стати каталізатором до цього дослідження. На жаль, згадок елементів вбрання в цій роботі вкрай мало, а ті які є (шуба, саян, кабат, брамка, тканица, плахта та ін.) [22, с. 20] ніяк окремо не інтерпретуються та не обговорюються.

Набагато більше згадок жіночого костюма в писемних джерелах є в праці Владислава Лозинського «Patrzyat i mieszczaństwo lwowskie» [80]. З прискіпливістю справжнього історика дослідник обговорює львівські родоводи та життєві реалії ранньомодерного часу. Коли ж доходить до львівських модниць, то наводить списки майна як шляхтянок, так і міщанок, що жили у місті

в XVI та XVII ст., та робить цікаві спостереження щодо кількості білизни або відсутності вовняних речей в гардеробі деяких жінок [80, с. 242–248].

Наступна робота знову повертає нас до етнографічної традиції. Це публікація Федора Волкова (Хведора Вовка) «Этнографические особенности украинского народа» [16]. В нарисі «Одежда» відсутній окремий розділ, присвячений костюму до початку XIX ст., проте автор згадав на початку праці О. Рігельмана, О. Шафонського, Л. Голембівського, Я. Головацького, і присвятив кілька перших абзаців цій темі [16, с. 543–544]. Про одяг «литовського періоду до козацької доби» він писав, що не має ніяких відомостей, додаючи що «их несомненно и можно найти при тщательной разработке в этом отношении исторических материалов, особенно актов и т.п., что к сожалению до сих пор не сделано» [16, с. 545]. Одяг «козацьких часів» (очевидно, XVII–XVIII ст.) автор обговорює виключно за текстом і малюнками О. Рігельмана, який писав уже наприкінці епохи, в 1780-х. Маючи величезний досвід роботи з етнографічним матеріалом, Ф. Вовк робить цінні зауваження, наприклад, про відсутність у жіночому костюмі кінця XVIII ст. «корсетки, которой не видно ни на одном из рассматриваемых нами рисунков» [16, с. 546] і про етимологію назв одягу. При обговоренні окремих елементів етнографічного костюма дослідник досить часто посилається на того ж О. Рігельмана і використовує словосполучення «козацька епоха» без вказівки століть [16, с. 550, 558, 567]. Тож, по суті, ця робота не дає майже нічого нового для розуміння реальних історичних процесів, що відбувалися з українським жіночим костюмом у XVI–XVIII ст.

Через три роки вийшла велика стаття української історикині Наталії Мірзи-Авакянц «З побуту української старшини кінця XVII століття» (1919). Без перебільшення, цю роботу можна назвати зразковою у багатьох відношеннях. Були чітко визначені хронологічні та територіальні межі дослідження, було використано всі доступні на той час джерела, як писемні, так і зображальні. Основне першоджерело для праці – опис рухомого майна, що належало гетьману Івану Самойловичу та його синам, Григорію та Якову (1687 р.). Додаткові – літописи Грабянки, Самовидця та Величка, щоденники Ханенка та Марковича, інвентарі посагів і Полтавські судові акти другої половини XVII ст. [47]. Дослідниця активно використовувала історико-порівняльний метод: майно Самойловича зіставлялося з майном людини іншого соціального становища

(але цього ж 1687 р.) [47, с. 42], українські назви для елементів костюма порівнювалися з російськими, наведеними в працях П. Савваїтова [53] та М. Костомарова [40; 47, с. 39], текстові описи – з портретами того ж часу [47, с. 62–63].

В історіографії етнографічної традиції також часто можна зустріти посилання на статті Д. Зеленина [30] та В. Білецької [11]. Але дослідження цих авторів присвячені суто XIX та початку XX ст. Єдине писемне джерело більш раннього періоду, яке в них використане, це праця О. Рігельмана. Обидвоє науковців були знайомі зі статтею Г. Квітки-Основ'яненка [30, с. 303–338; 11, с. 44], В. Білецька також цитує фрагменти опису майна Самойловича з посиланням на дослідження Н. Мірзи-Авакянц [11, с. 46–47]. Але не звертається до першоджерела, в якому справді є дуже багато цікавих подробиць стосовно жіночого одягу Гетьманщини кінця XVII ст.

Останнім, хто писав про костюм до початку Другої світової війни, був відомий український історик Іван Крип'якевич. Схоже на те, що саме він вперше використав в костюмологічних студіях таке джерело, як нотатки мандрівників. Ще 1933 р. у львівському журналі «Життя і знання» вийшло його коротеньке повідомлення «Жіноче вбрання в XVIII ст.», де він навів цитату Ульріха Вердума про особливості вбрання Гетьманщини, [42, с. 38]. 1937 р. в книзі І. Крип'якевича «Історія української культури» було вміщено не тільки згадки про костюм XVI–XVIII ст., але й деякі деталі стосовно праці кравців та шевців, цікаві подробиці про торгівлю тканинами [43, с. 100–101].

В журналі «Життя і знання» за 1938 рік І. Крип'якевич розмістив дві статті: «Як одягались колись наші міщани в Галичині» [44, с. 148–150] та «Про давній одяг галицьких міщанок» [44, с. 227–228]. Утім, ці матеріали не містять будь-якої наукової новизни – І. Крип'якевич лише переклав українською етнографічні спостереження Я. Головацького [44, с. 227]. Додало плутанини у статті про давній одяг галицьких міщанок те, що тут було наведено два жіночих портрети – Олени Попаданиць (в статті датований XVII ст.) і Теодосії Стрільбицької (в статті датований 1671 р.) [44]. Уже в часи незалежності це дало змогу З. Васиній [14] використовувати інформацію з цього перекладу як беззаперечні факти щодо XVII–XVIII ст.

1938 р. побачило світ ще одне додаткове видання – «Чужинці про Україну» В. Січинського. Структурно воно було схоже на вже згадану книгу К. Ліске, але у цьому випадку автор значно розширив список використаних джерел [79; 57].

Резюмуючи перший етап дослідження костюма України XVI–XVIII ст., можна відзначити доволі суттєву неоднорідність як підходів, так і рівня уваги до цієї теми: від кількох абзаців у монографії до окремих великих статей, від використання одного джерела до опрацювання великих масивів щоденників та літописів, від часових узагальнень на кшталт «козацька доба» до прискіпливого датування по кожному окремому джерелу. Але об'єднує їх усі те, що жодна з перелічених робіт не може претендувати на вичерпне дослідження по темі вбрання України XVI–XVIII ст. На нашу думку, це пов'язано з бурхливими політичними змінами протягом цих більше ніж ста років, коли кордони перекроювалися кілька разів, а дослідники ідентифікували костюм залежно від політичних уподобань (той же Л. Голембйовський називав подільські товари «нашими», а Я. Головацький під зображенням типових галичан писав «русские крестьяне» [77, с. 59; 21, с. 60]). Утім, цей перший етап досліджень є вкрай важливим, в першу чергу, саме завдяки такій різноманітності.

Н. Мірзу-Авакянц було репресовано 1938 р. (точний рік страти досі невідомий), І. Крип'якевич зазнав переслідувань у післявоєнні часи [50], тож посилянь на їх праці на другому етапі досліджень ми взагалі не побачимо. Також на багато десятиліть були «забуті» праці О. Єфименко, В. Лозинського та Г. Квіткі-Основ'яненка.

Другий етап досліджень

Протягом другої половини XX ст. у радянській історіографії популярними були роботи з акцентом на «спільну історію трьох братніх народів», тобто російського, українського і білоруського. З цього наративу починали праці Г. Маслова [45], Г. Стельмах [59], К. Матейко [46], К. Стамеров [58]. Симптоматично й те, що перше костюмологічне дослідження, що побачило світ в СРСР після Другої світової війни [45], з'явилося вже в період «хрущовської відлиги», було виконано в традиціях етнографічної школи та майже повністю фокусувалося на селянському вбранні. На початку воно містить доволі розлогий екскурс в історію, але якщо його вивчити уважніше, можна помітити, що відносно XVI–XVII ст. дослідниця цитує виключно документи Московського царства, з українських джерел використано лише видання О. Рігельмана [52] та кілька ікон XVII ст. зі Львівського музею, але не вказано, які саме [45, с. 661]. Разом з тим фактом, що Г. Маслова уникає згадки більшості авторів, що вже працювали з темою (О. Квіткі-Основ'яненко, О. Єфименко, Н. Мірза-Авакянц, І. Крип'якевич) дуже показовим є таке

саме уникання українських писемних джерел, які активно видавали вже з XIX ст.

1958 р. в Мюнхені побачило світ перше видання Олексі Воропая, який також приділив увагу темі українського костюма [18]. Як і в Г. Маслової, фокус був на строях XIX ст., з поодинокими екскурсами в історію в стилі Ф. Вовка – перед кожним окремим розділом, присвяченим тому чи іншому елементу вбрання. З джерел автор використав записки мандрівників з видання В. Січинського, з праць попередників – статтю О. Єфименко [28].

1960 р. група авторів підготувала енциклопедичне видання «Українці. Історико-етнографічна монографія». На жаль, воно було заборонене до друку, але зберігся рукопис. В другому розділі нарис «Одяг» [59] можна знайти кілька цитат авторів, яких не згадували вже багато років (ту ж О. Єфименко) [59, с. 357]. Також уперше з 1830 р. (тобто, з перевидання Д. Бантиш-Каменського) згадано працю О. Шафонського [59, с. 356]. Завдяки цитуванню праці Я. Головацького [22] дослідник зробив спостереження, що «...вже в документах XVI ст. згадується, наприклад, плахта» [59, с. 355], – вельми цінне, зважаючи на те, що представники етнографічного напрямку весь час використовували розмите датування для плахти, на кшталт «козацькі часи».

На особливу увагу заслуговує стаття Я. Ісаєвича «Культура й побут міського населення Галичини XVII–XVIII ст.» [31]. Вперше з часів Н. Мірзи-Авакянц до теми костюма було задіяно актові джерела. Однак дуже коротко, – жіночому вбранню в цій розвідці присвячено тільки абзац. Утім, цінно саме те, що автор використав оригінальні документи Дрогобиччини XVII–XVIII ст. [31, с. 92–93].

1965 р. вперше за часи радянської влади було опубліковано збірник судових документів ранньомодерного часу – «Актову книгу Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 pp.)» [1]. Схоже, саме це видання стало каталізатором до перших філологічних студій по темі історичного костюма, – вже через 5 років вийшла стаття «Назви одягу в “Актовій книзі житомирського міського уряду кінця XVI ст.”» [6], а 1972 р. Василь Горобець звернувся вже до щоденників козацької старшини XVIII ст., аналізуючи назви тканин й одягу, що в них згадуються [24].

Ще однією тенденцією, яка в 1960-ті рр. вивела дослідження українського історичного костюма на новий рівень, стало видання мистецтвознавчих праць з багатим ілюстративним матеріалом про досліджуваний період [3; 4; 12]. Особливо цікавою є книга П. Білецького, в якій автор доволі

часто намагається інтерпретувати костюм, зображений на портретах української шляхти та містян [12]. Схожі праці виходили й на першому етапі досліджень [81; 56], але ми не помітили використання їх багатого ілюстративного матеріалу в костюмологічних студіях до 1970-х рр.

Власне, першим це зробив історик Юрій Гошко в роботі «Населення українських Карпат XV–XVIII ст.» [24, с. 153–160]. Він активно посилався на І. Свенціцького [24, с. 154], цитував писемні джерела XVI–XVII ст. [24, с. 159–160]. Однак інформація з цих документів була доволі сильно перемішана з даними XIX ст. (взятимі, за великим рахунком, з етнографічного нарису І. Франка) [66], а термінологія XVIII ст. (наприклад, капота) використана відносно більш ранніх періодів [24, с. 159].

Зображальні джерела, наведені в книзі П. Білецького, використано в монографії Катерини Матейко «Український народний одяг» [46]. Дослідниця цитує записки іноземців (П. Алепського, У. Вердума), описи костюмів з праць О. Шафонського [68] та О. Рігельмана [52], але майже не згадує про актові документи ранньомодерної доби. З попередників домінують посилання на науковців етнографічної традиції (Я. Головацького, Ф. Вовка, В. Білецьку, Д. Зелініна) [46, с. 33, 42]. А от інформацію з історичних праць О. Єфименко (1887) та Н. Мірзи-Авакянц (1919) авторка запозичила без посилання на першоджерело [46, с. 38, 40; 28, с. 174; 47, с. 59–61]. Також доводиться констатувати доволі серйозні порушення принципу історизму. І, якщо датування зображальних джерел XVIII ст. століттям XIII можна вважати типографською одруківкою, а використання фрагментів текстів двох українських істориків без указання їх авторства можна списати на якусь заборону зверху, то вкрай важко зрозуміти, чому К. Матейко розмістила, не вказавши дату, опис вбрання 1690-х рр., з праць Н. Мірзи-Авакянц [46, с. 38; 47, с. 59–61], між становленням козацтва в XVI ст. та «становищем народних мас» на початку XVII ст. [46, с. 38], а реалії 1705 р. (зі статті О. Єфименко, також без указання дати) – після обговорення костюма 1770–1780-х рр. з книги О. Рігельмана [46, с. 40; 28, с. 174]. Ми вважаємо, що саме з цього вкрай вільного поводження з датами походять численні помилки в подальших костюмологічних студіях.

Чимало безапеляційних тверджень, які не відповідають дійсності, є в нарисі «Українські костюми XV–XVII ст.» з книги К. Стамерова [58]. Майже все, що автор відносить до XV–XVII ст. (без жодного посилання на джерела в тексті), є етно-

графічними реаліями XIX ст. [11; 16; 46] Власне, у списку рекомендованої літератури, розміщеної в кінці книги, є виключно праці дослідників етнографічного напрямку. Єдине вказане наративне джерело – все той же О. Рігельман [58, с. 241].

Навряд чи інформація з праці К. Стамерова, не знайомого з базовими принципами історичної науки, стала б так активно використовуватися в історичних студіях, якби через 8 років не була закріплена російською культурологією Н. Калашніковою в її нарисі «Одежда украинцев XVI–XVIII вв.» [32]. Більша частина цієї праці є майже дослівним переказом тексту К. Стамерова (тобто, плагіатом) [32, с. 123–124, 126; 58, с. 174, 177–179], з поодинокими вкрапленнями фрагментів з праць Г. Маслової (1956) та К. Матейко (1977). Доволі промовистий приклад знаходимо на с. 127 (початок з «В комплектах богатой женской одежды...»), який Н. Калашнікова запозичила з книги К. Матейко [46, с. 40], а та, в свою чергу, зі статті О. Єфименко [28, с. 174]. В обох випадках це було зроблено без вказання авторства та дати, що сприяло фактологічній плутанині в наступних дослідженнях.

Схоже що цей випадок наукової недоброчесності було помічено доволі швидко – український історик Петро Сас у праці «Феодалные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в.» [55, с. 73–85] цитує статті про білоруський та російський костюм з цього збірника, але уникає будь-якої згадки про статтю Н. Калашнікової. Проте як альтернативу їй дослідник вибрав нарис К. Стамерова та праці авторів етнографічного напрямку. Наприклад, технологія вишивки сорочок [55, с. 78] взята зі статті В. Білецької [11]. Проте в іншому костюмологічному нарисі П. Саса – один з найкращих за радянську добу. Автор у великій кількості цитує згадки про одяг та головні убори містян і шляхти зі справ XVI ст., наводить цікаві відомості по виробництву та продажу місцевих вовняних тканин та готового одягу, дає статистичні дані по кравцях і кушнірах, інформацію про вартість тканин та хутра, які привозили з Європи й Сходу [55, с. 73–76].

Резюмуючи досягнення другого етапу досліджень костюма України XVI–XVIII ст., мусимо констатувати, що казати про будь-яку наукову новизну можна або у випадку з працями філологів (В. Горобець, Л. Батюк), або у фрагментах з досліджень істориків (Я. Ісаєвич, Ю. Гошко, П. Сас). Усі представники етнографічного напрямку (Г. Маслова, О. Воропай, К. Матейко та ін.) обговорюючи одяг до початку XIX ст. фактично переказували

праці попередників, часто нехтували посиланнями та міксували цитати в довільному порядку, додаючи від себе лише етнографічні дані, які майже не підтверджуються більш ранніми історичними джерелами. Це аж ніяк не применшує значення та якості етнографічних студій цих авторів (праця К. Матейко, наприклад, і досі вважається взірцем у тому, що стосується українського одягу XIX ст.), але змушує обережніше використовувати інформацію з цих досліджень щодо більш ранніх часів.

Третій етап досліджень

Поки в СРСР протягом другого етапу домінував етнографічний підхід до вивчення костюма, в Польщі з 1960-х було написано кілька ґрунтовних праць з залученням великої кількості писемних, зображальних та речових джерел XVI–XVIII ст. [73; 78; 82], на які українські дослідники почали посилалися тільки в часи незалежності.

Втім, Ірена Турнау видала ще одну книгу, де присвятила цілий розділ українському костюму [83, р. 115–118]. Зважаючи на дуже високу наукову цінність інших праць цієї дослідниці, які стосувалися польського костюма, доводиться констатувати, характеризуючи одяг українських городян та шляхти XVI–XVIII ст. [83, р. 115–116] дослідниця користувалася виключно роботами етнографів і театрознавців (Я. Головацький, Г. Маслова, К. Матейко, К. Стамеров, Н. Калашнікова). Жіночий одяг трьох століть описано одним абзацом із кількох речень [83, р. 116], трохи далі знаходимо ще один рядок про костюм козацьких жінок, із цитатою з Г. Боплана [83, р. 116]. Не дуже зрозуміло, чому опис Г. Боплана авторка віднесла до козачок, а Вердума, якого процитовано трохи далі [83, р. 118] – до селянок, тим паче, що в цьому випадку теж використано словосполучення «козацькі жінки».

1993 р. вийшла монографія львівської мистецтвознавиці Галини Стельмашук «Традиційні головні убори українців», в якій кілька сторінок було присвячено головним уборам XV–XVIII ст. [60, с. 56–78]. З переваг цього нарису можна відзначити активне використання цитат із першоджерел (Лохвицька ратушна книга, Львівська міська книга, документи з ЦДІАЛ України та ін.). Але мусимо зазначити й деякі недоліки. Це і розкид за хронологічними рамками від XIV до XVIII ст. в одному абзаці [60, с. 68], і використання суто етнографічної інформації (наприклад, розміри намітки) щодо речей XVI ст. [60, с. 74], і навіть твердження, що «українські знатні жінки Східної Галичини XVI–XVIII ст. носили на голові круглу, велику тюрбаноподібну шапку» [60, с. 76], хоча

українських джерел XV–XVII ст. з зображеннями жінок у тюрбанах Г. Стельмашук не навела (так званий «портрет Роксолани», на думку П. Білецького [12, с. 47], є портретом юнака). Також ми не можемо погодитися з авторкою, що стосовно чепців XVI ст. можна застосовувати пізніше слово «очіпки» [60, с. 72], а «рантух відповідає давньоруському убрусу» [60, с. 76].

І, якщо нарис з книги Г. Стельмашук, незважаючи на деякі спірні моменти, все ж насичений цитатами з першоджерел, цього аж ніяк не можна сказати про розділ з книги Т. Ніколаєвої «Історія українського костюма» [48, с. 37–53]. Жіночі плаhti, літники і андараки XVI–XVII ст. описано виключно за етнографічними матеріалами XIX ст. [48, с. 39], щодо взуття XIV–XVII ст. використано термін «чорнобровці» [48, с. 42], хоча ці квітки (рід Tagétes) походять з Мексики і їх завезли до Європи конкістадорами тільки в XVI ст., а при описі тканин і фурнітури авторка посилається не на українські дослідження, в яких обговорювалася ця тема [15; 23; 28], а на книгу Г. Громова «Очерки русской культуры XVI века» [48, с. 43].

Власне, доволі прискіпливо костюмну термінологію в українських документах XVI–XVIII ст. проаналізувала філологиня Ганна Войтів у дисертації «Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст.» [15]. В окремих розділах було розглянуто назви одягу та головних уборів, вказано хронологічні рамки появи того чи іншого терміна. І, якщо одягові лексеми обговорювалися раніше у статтях Л. Батюка [6] та В. Горобця [23], то тут дослідниця додатково зробила аналіз назв прикрас [15, с. 98–125]. Єдине, чого не вистачає в цій ґрунтовній праці, це аналізу назв поясів та взуття.

Того ж року виходить ще одна цікава дисертація Лілії Шпирало «Міський костюм Галичини кінця XVIII–XIX ст.» [71]. Незважаючи на назву, яка, здавалося б, виходить за хронологічні межі нашої статті, в 1 розділі дослідниця доволі виважено проаналізувала зміни в міській жіночій моді XVI–XVIII ст., з посиланнями на польських та інших європейських авторів. Мабуть, це перше дослідження в історіографії, в якому було задіяно всі три типи джерел, важливих саме для історика, – писемні згадки з документів ЦДІАЛ України, ікони та картини з львівських музеїв та церков, та, що особливо цінно, оригінальні речі XVIII ст. з колекції МЕХП ІН НАН України. Також цікаві порівняння українських елементів костюма з загальноєвропейськими [71, с. 44].

Першу критику застарілих радянських підходів до вивчення історичного костюму знаходимо

в статті Ірини Ворончук «Спільні риси і шляхи розвитку одягу українських і польських селян XVI–XVII ст.» [17]. Саме тут було висунуто тезу, що ранньомодерний костюм шляхти, містян та селян не так уже й сильно відрізнявся між собою [17, с. 403], що український одяг розвивався не в ізоляції від європейського [17, с. 406] і, врешті-решт, що «необхідно переглянути застарілі класові підходи і стереотипи при вивченні історії селянства взагалі і проявів його матеріальної і духовної культури зокрема» [17, с. 407].

Дуже багато інформації по львівських цехах і торгівлі модними тканинами й галантереєю в XVI–XVIII ст. наведено в книзі «Нариси з історії львівської моди кінця XIII – початку XX століть» [34]. Завдяки посиланням на різноманітні архівні документи маємо багато відомостей про виробництво тканин та ткацькі цехи у Львові, про цехи кравців, капелюшників, галантерейників і гаптярів. Львівську моду XIV–XVII ст. автори пояснюють впливами торгівлі та безпосереднім виробництвом у Львові [34, с. 16], також здійснено спробу порівняти європейську моду доби Відродження зі львівською того ж часу [34, с. 20].

Як і попередні дослідники, на чинники, що впливали на моду, звертає увагу Юрій Шевага у статті «Вплив східної і західної моди на одяг шляхти і міщан в Україні XVII ст.» [69, с. 27–29]. Крім того, вперше в історіографії було висловлено думку, що одна й та сама назва одягу в один проміжок часу могла означати геть різні речі в різних країнах [69, с. 26]. Інша стаття дослідника [70, с. 309–315] присвячена аналізу інвентарів рухомого майна української шляхти першої половини XVII ст. по документах з відділу давніх актів ЦДІАЛ України. У ній багато назв та характеристик для предметів жіночого гардеробу, але автор не зробив жодного посилання на документи (томи, аркуші тощо), з якими він працював.

У статті Г. Стельмашук «Український стрій XIV – середини XVII століть у контексті загальноєвропейської моди та стилів» [61] також є інформація про ремісничі цехи, торговельні шляхи та умови цієї торгівлі в ранньомодерних містах. Але в інших аспектах авторка висловлює ідеї етнографічного напрямку, наприклад, про те що «вбрання селян XVI – середини XVII ст. залишалось, як звичайно, традиційним. На нього не мала істотного впливу мода XVI ст.» [61, с. 191]. В описі одягу українок XVII ст. використано слово «корсетка», хоча ще Ф. Вовк писав, що цей термін не трапляється навіть у кінці XVIII ст. [16, с. 546], для XVII ст. у вишивці сорочок «з’являються елементи

національного колориту: пишні виноградні грона, гілки калини, розкішні квіти» [61, с. 191], що не підтверджується жодним речовим чи зображальним джерелом, а корзно, згадане в праці М. Костомарова [40, с. 121], за Г. Стельмашук «існувало до середини XVII ст. під назвою “керея, делія”» [61, с. 196].

До теми етимології та характеристики окремих елементів костюма за писемними джерелами звертається також етнолог Оксана Косміна у розвідці «Іноязичні запозичення та їх вплив на формування одягу українських міщан (за матеріалами XIV–XVI століть)» [35]. Дослідниця робить слушне зауваження про те, що «відомості про українське міщанське вбрання, які містять історичні джерела XIV–XVI ст., свідчать про високий статус культури українських міст, яка довго була штучно вилучена з контексту української національної культури» [35, с. 87]. На нашу думку, для більш різнобічного порівняльного аналізу цієї праці не вистачає глосаріїв Л. Голембйовського [77; 78] або І. Турнау [84]. Проте в подальших термінологічних розвідках [36; 37; 38; 39] авторка звертається і до польських джерел, суттєво доповнюючи філологічні студії Г. Войтів [15] та більш обережно проводячи паралелі між етнографічними реаліями та історичними, на відміну від Г. Стельмашук [60; 61].

2006 р. художниця Зінаїда Васіна видає другий том праці «Український літопис вбрання». Суттєву частину цієї багато ілюстрованої книги присвячено саме костюму XVI–XVIII ст. [14, с. 65–194]. Проте в цій праці є порушення принципів історизму, об’єктивності. У тексті майже відсутні посилання на джерела, а всі твердження авторка наводить як абсолютно достовірні. Іноді З. Васіна надає посилання на авторів без указання їх праць, і тільки, звернувшись до списку літератури наприкінці книги та порівнявши текст з оригіналом, можна зрозуміти, що це, наприклад, украї застарілі Н. Тумасов [65] або М. Костомаров [40], після яких вийшло вже багато досліджень, котрі чомусь не помітила авторка. Кунтуші та «козакини» без доказів згадано у XV ст. [14, с. 68], парчеві та атлабасні фартухи Гетьманщини, байбарак, капота, кибалка та багато інших речей другої половини XVII та всього XVIII ст. раптово розглядаються в XVI ст. [14, с. 83, 86]. В «литовсько-польському» періоді бачимо жінок козацької старшини та «сорочку Мотрі Кочубеївни» [14, с. 82], описану в О. Воропая [18, с. 216]. Також доводиться констатувати факт свідомого викривлення тексту і змісту цитованого джерела: в переказі промови Мелешка з’являється те, чого в ній ніколи не було – «подо-

лок – сорочка, яку рукою чіпляють» [14, с. 70], а О. Рігельман, за словами художниці, «вважав такий одяг (описаний у його творі, – *Н.С.*) старовинним (XVI–XVII ст.)» [14, с. 101], хоча в оригіналі таке датування точно відсутнє [52, с. 86–87]. Це тільки кілька прикладів, а загалом вони потребують окремого дослідження.

В той самий рік, коли З. Васіна створила свої історичні містифікації, польська археологиня та реставраторка Анна Дронжковська опублікувала статтю, присвячену одягу XVII–XVIII ст., знайденому в українському місті Дубно [74]. Серед жіночих речей – шовковий чепець з денцем [74, с. 240]. Через рік виходить ще одна стаття науковиці [75] про конструкцію дуже цікавого ажурного чепця XVII ст., знайденого також у Дубні. В тому самому збірнику українська археологиня Віра Гупало [26] провела аналіз дубенських чепців, порівняла цю знахідку з іконографією та залучила згадки в писемних джерелах. Крім чепця в статті дослідниці подано опис шовкової жіночої сукні з того ж поховання. Втім, у подальших костюмологічних студіях ці унікальні знахідки майже не було задіяно.

Цікаву спробу зіставити зображальні та писемні джерела зробила Ірина Погоржельська у статті «Ікони Полісся як джерело до вивчення костюму кінця XVI–XVII століття» [51]. Дослідниця ввела в науковий обіг кілька нових зображальних джерел, приділила увагу виникненню деяких модних трендів на наших теренах [51, с. 133], висунула тезу про «синхронність змін в моді на всіх територіях Речі Посполитої» [51, с. 135]. Але цьому дослідженню все ж бракує системності (ікони обговорюються не по порядку датування) та залучення архівних документів, – з писемних джерел було використано тільки згадки сучасників, на кшталт Вацлава Потоцького або Ульріха Вердума [51, с. 133, 134].

Якісно новими і важливими результатами в дослідженні українського костюма XVI ст. відзначився Владислав Безпалько [7; 8; 9; 10]. Майже через всі його статті, присвячені костюму, лейтмотивом проходить теза, яку зацентрувала ще І. Ворончук [17]: українські селяни у XVI ст. не були злиденною верствою населення, як традиційно вважається в історіографії. У статті «Селянський і міщанський жіночий одяг на Волині ост. чверті XVI ст.: із практики повсякденного вжитку» [8] наведено наочні приклади згадок про одяг, який селянки носили щодня, – під час роботи та в різних побутових ситуаціях. Уперше в історіографії задіяно статистичний метод, завдяки якому виявлено, що найпопулярнішим поясным одягом

сільських жінок була плахта, у наведеній автором таблиці [8, с. 104–105] також можна простежити розмах по цінах на цей елемент гардеробу. Для кожної з розвідок науковець задіяв великий фактологічний матеріал з документів ЦДІАК України. На нашу думку, саме з публікації статей В. Безпалька 2013 р. історичний підхід до вивчення костюма почав конкурувати з етнографічним.

2014 р. виходить іще одна стаття з аналізом назв одягу за архівними джерелами, «Повсякденність як невід’ємна частина українознавчих досліджень (на прикладі вбрання волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст.)» [72]. З жіночого вбрання авторка обговорює сукні, кошулі, літники, шуби, жупиці та наводить численні цитати з документів ЦДІАК України.

Стаття Петра Саса «Українське взуття другої половини XVI – першої половини XVII ст. в наукових дослідженнях останніх десятиліть» [55] – це перша праця, присвячена виключно історіографії, але тільки однієї складової костюма – взуття. Провідний науковий співробітник Інституту історії НАН України вперше звернув увагу наукової спільноти на «доволі категоричні твердження» та «вельми широкий хронологічний діапазон» нарисів К. Стамерова та його пояснювальну схему, не підкріплену «будь якою дослідницькою процедурою обґрунтування, в тому числі посиланнями на джерела» [55, с. 351]. Не обійшов уваги і переказ Н. Калашніковою праці К. Стамерова [55, с. 353]. Спостереження та висновки Т. Ніколаєвої П. Сас визнав «надто загальними і такими, що зроблені на основі праць інших дослідників, а не на підставі джерел» [55, с. 354]. Також критично розглянув книги З. Васіної [55, с. 355], Г. Стельмащук [55, с. 354] та інших.

З 2015 р. в кваліфікаційних наукових роботах різного спрямування починають з’являються розділи, присвячені українському костюму XVI–XVIII ст. Значну увагу вбранню львівських міщан кінця XVI – початку XVII ст. приділено в 4-му розділі дисертації І. Замостяник [29, с. 141–162], одягу і моди XV–XVIII ст. крізь призму ікон Страшного Суду – в дисертації А. Григорак [25, с. 186–198], ціни на одяг і тканини, їх виробництво та продаж у Львові XVI–XVIII ст. – в дисертації Н. Паславської [49, с. 110–123], одягу волинян кінця XVI–XVII ст., – в докторській дисертації Н. Білоус [13, с. 337–350], вбранню львівських міщан XVII ст. – в бакалаврській роботі С. Тригуб [64, с. 31–32], одягу містян Волині литовської доби – в дисертації доктора філософії М. Тарасюк [63, с. 108–145].

Також наостанок хочеться відзначити ще дві праці. 2020 р. вийшла стаття Сергія Шаменкова «Образи козаків та мешканців Гетьманщини 1780-х років – історія циклу малюнків із рукопису Шафонського» [67], в якій дослідник навів оригінали малюнків О. Шафонського та дійшов до висновків, що це і є першоджерело для зображень з книги О. Рігельмана, яку ми згадували протягом усієї цієї розвідки. А 2022 р. побачила світ багатолітня праця археологині В. Гупало «Бернардинський монастир у Дубні та фунеральна культура волинської шляхти у XVII – першій половині XIX століття», в якій нарешті було представлено численні кольорові фото та детальний опис дубенських знахідок [26].

Висновки. Отже, досліджуючи історіографію питання ми виокремили два напрями у вивченні історії українського костюма. Умовно їх можна назвати «історичний» та «етнографічний».

Дослідники, що застосовували історичний підхід (А. Єфименко, Н. Мірза-Авакянц, Я. Ісаєвич,

П. Сас, В. Безпалько та ін.), розглядали костюм як частину загальної побутової обстановки, як частину соціальних відносин або історичних подій у невеликий проміжок часу, з чітко визначеними територіальними межами дослідження.

Дослідники, що писали в етнографічній традиції (Я. Головацький, Ф. Вовк, Г. Маслова, О. Воропай, К. Матейко, Г. Стельмашук, Т. Ніколаєва та ін.), використовували наявні дані про історичний костюм радше як доповнення до студій з костюму етнографічного. Всі монографії, присвячені історії українського вбрання, видали саме дослідники-етнографи.

Загалом, зважаючи на зростання інтересу до теми українського костюма XVI–XVIII ст. загалом та жіночого зокрема, зважаючи на наявність уже такого корпусу праць, на сьогодні можливо комплексно дослідити тему з залученням не тільки писемних джерел, але й речових та зображальних.

Список літератури:

1. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 pp.). Київ, 1965.
2. Арандаренко Н. *Записки о Полтавской губернии*. Ч. 2. Полтава, 1849.
3. Бажан М. та ін. *Історія українського мистецтва. Т. 2. Мистецтво XIV – першої половини XVII століття*. Київ, 1967.
4. Бажан М. та ін. *Історія українського мистецтва. Т. 3. Мистецтво другої половини XVII–XVIII століття*. Київ, 1968.
5. Бантыш-Каменский Д. *История Малой России*. Москва, 1833.
6. Батюк Л. Назви одягу в «Актовій книзі житомирського міського уряду кінця XVI ст.». *Питання історії української мови*. 1970. С. 19–26.
7. Безпалько В. Аксесуари одягу для носіння грошей у населення Волині в останній чверті XVI ст. (за актовими джерелами). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2013. С. 566–577.
8. Безпалько В. Селянський і міщанський жіночий одяг на Волині ост. чверті XVI ст.: із практики повсякденного вжитку. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2013. С. 103–109.
9. Безпалько В. Матеріали виготовлення верхнього одягу українських селян другої половини XVI ст. (за актовими джерелами Волині). *Ukraina Lithuanica*. 2017. № 4. С. 232–247.
10. Безпалько В. Одяг челяді і найманих робітників шляхетського дворогосподарства на Волині у другій половині XVI ст. *Українознавство*. 2017. № 1–2. С. 63–74.
11. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация. *Матеріали до етнології й антропології*. 1929. Т. 21–22, ч. 1. С. 43–109.
12. Білецький П. *Український портретний живопис XVII–XVIII століть*. Київ, 1969.
13. Білоус Н. *Тестаменторні практики в міському соціумі Волині кінця XVI–XVII ст.: правові, соціокультурні та майнові аспекти*: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2022.
14. Васіна З. *Український літопис вбрання: науково-художні реконструкції*. Т. 2. Київ, 2006.
15. Войтів Г. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст.: дис. канд. філол. наук. Львів, 1995.
16. Волков Ф. [Вовк, Хв.]. *Этнографические особенности украинского народа. Украинский народ в его прошлом и настоящем*. 1916. Т. 2. С. 455–647.
17. Ворончук І. Спільні риси і шляхи розвитку одягу українських і польських селян XVI–XVII ст. (методологічні та методичні засади і підходи) *Acta Polono-Ruthenia*. 1996. Т. 1. С. 401–407.
18. Воропай О. *Звичаї нашого народу*. Мюнхен, 1958.
19. Георги И. *Описание всех обитающих в Российском государстве народов: их житейских обрядов, обыкновений, одежд, жилищ, упражнений, забав, вероисповеданий и других достопамятностей*. Т. 4. Санкт-Петербург, 1799.

20. Головацкий Я. *О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии*. Петроград, 1868.
21. Головацкий Я. *О народной одежде и убранстве русинов, или русских, в Галичине и северо-восточной Венгрии*. Санкт-Петербург, 1877.
22. Головацкий Я. *Черты домашнего быта русских дворян на Подляшье*. Вильно, 1888.
23. Горобець В. Назви тканин та одягу в українських джерелах (за матеріалами XVIII ст.). *Народна творчість та етнографія*. 1972. № 4. С. 53–59.
24. Гошко, Ю. 1976. *Населення українських Карпат XV–XVIII ст.* Київ.
25. Григорак А. *Світоглядні орієнтири українського соціуму у світлі іконографії Страшного суду XV–XVIII ст.*: дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2020.
26. Гупало В. *Дослідження крипти № 3 під бернардинським костелом у Дубні*. 2007. Вип. 11. С. 315–336.
27. Гупало В. *Бернардинський монастир у Дубні та фунеральна культура волинської шляхти у XVII – першій половині XIX століття*. Львів, 2022.
28. Ефименко А. Старинная одежда и принадлежности домашнего быта слобожан. *Харьковский сборник*. 1887. Вип. I. С. 171–181.
29. Замостяник І. В. Побутова культура львівського міщанства кінця XVI – початку XVII ст. : дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2015.
30. Зеленин Д. Женские головные уборы восточных (русских) славян. *Slavia*. 1926. P. V, s. 2. С. 303–338.
31. Ісаєвич Я. Культура й побут міського населення Галичини XVII–XVIII ст. *Народна творчість та етнографія*. 1963. № 4. С. 91–94.
32. Калашникова Н. Одежда украинцев XVI–XVIII вв. *Древняя одежда народов восточной Европы*. 1986. С. 112–132.
33. Квитка-Основаєнко Г. Ф. Українці. *Современник*. Т. XXI. Кн. 1. С. 75–85.
34. Кодлубай І., Нога О. *Нариси з історії львівської моди кінця XIII – початку XX століть*. Львів, 1999.
35. Косміна О. Іноязычні запозичення та їх вплив на формування одягу українських міщан (за матеріалами XIV–XVI століть). *Народна творчість та етнографія*. 2005. № 5. С. 80–88.
36. Косміна О. Вбрання української еліти XVII–XVIII ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2015. Вип. 11–12. С. 330–364.
37. Косміна О. Назви верхнього хутряного одягу X–XVIII століть (матеріали до термінологічного словника). *Народознавчі зошити*. 2016. № 4. С. 860–872.
38. Косміна О. Назви прикрас XI–XVIII століть (матеріали до термінологічного словника). *Народознавчі зошити*. 2018. № 1. С. 254–268.
39. Косміна О. Назви стегового одягу за письмовими джерелами XVI–XVIII століть. *Народознавчі зошити*. 2020. № 2. С. 395–409.
40. Костомаров Н. Южная Русь в конце XVI века. *Исторические монографии и исследования*. 1867. т. 3. С. 175–237.
41. Костомаров Н. Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII столетиях. Санкт-Петербург, 1860.
42. Крип'якевич І. Жіноче вбрання в XVIII ст. *Життя і знання*. 1933. Вип. 2 (65). С. 38.
43. Крип'якевич, І. Побут. *Історія української культури*. Львів, 1937.
44. Крип'якевич І. *Про давній одяг галицьких міщанок Життя і знання*. 1938. Вип. 7–8 (130–131). С. 227–228.
45. Маслова Г. Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX – начале XX в. *Восточнославянский этнографический сборник*. 1956. С. 542–757.
46. Матейко К. *Український народний одяг*. Київ, 1977.
47. Мірза-Авакянц Н. З побуту української старшини кінця XVII століття. *Записки Українського наукового товариства на Полтавщині*. 1919. Вип. 1. [репринт в: 1994. Козацькі старожитності Полтавщини, Вип. 2. 33–78].
48. Ніколаєва Т. *Історія українського костюма*. Київ, 1996.
49. Паславська Н. Вплив міжнародної торгівлі на модні тенденції в ранньомодерному Львові (XVI–XVII ст.): дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2022.
50. Підкова І., Шуст Р. *Довідник з історії України*. Київ, 1993.
51. Погоржельська І. Ікони Полісся як джерело до вивчення костюму кінця XVI–XVII століття. *Археологія і давня історія України*. 2013. Вип. 11. С. 133–138.
52. Ригельман А. *Летописное повествование о Малой России и ея народе и козаках вообще*. Москва, 1847.

53. Савваитов, П. И. 1865. Описание старинных царских утварей, одежд, ратных доспехов и конского прибора, извлеченное из рукописей архива Московской Оружейной палаты. Санкт-Петербург.
54. Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. Киев, 1989.
55. Сас П. Українське взуття другої половини XVI – першої половини XVII ст. в наукових дослідженнях останніх десятиліть. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2015. Вип. 15. С. 349–362.
56. Свенціцкий И. Иконопись Галицкой Украины XV–XVI вв. Львів, 1928.
57. Січинський В. *Чужинці про Україну*. Львів, 1938.
58. Стамеров К. Українські костюми XV–XVII ст. *Нариси з історії костюмів*. 1978. С. 159–179.
59. Стельмах Г. Одяг. Українці. Історико-етнографічна монографія. Київ : Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. С. 347–422.
60. Стельмашук Г. *Традиційні головні убори українців*. Київ, 1993.
61. Стельмашук Г. Український стрій XIV – середини XVII століть у контексті загальноєвропейської моди та стилів. *Записки НТШ*. 2001. Т. 242. С. 189–202.
62. Сумцов Н. Речь Ивана Мелешка как литературный памятник. *Киевская старина*. 1894. Т. XLV. С. 195–213.
63. Тарасюк М. Ю. Міське суспільство Волині литовської доби: матеріальний вимір повсякдення : дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2024.
64. Тригуб С. Світ речей львівських міщан (за тестаменами XVII століття) : бакалаврська робота. Львів, 2023.
65. Тумасов Н. Дворянство Западной России в XVI веке. Киев, 1869.
66. Франко І. *Етнографічна експедиція на Бойківщину*. Жовтень. 1972. № 9.
67. Шаменков С. Образи козаків та мешканців Гетьманщини 1780-х років – історія циклу малюнків із рукопису Шафонського. *Стрій*. 2020. № 2 (Ч. 1). С. 3–106.
68. Шафонський О. Черниговского наместничества топографическое описание. *Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (НБУВ)*. Ф. VIII. Спр. 185. 1786.
69. Шевага Ю. Вплив східної і західної моди на одяг шляхти і міщан в Україні XVII ст. *Берегиня*. 2001. № 1. С. 26–29.
70. Шевага Ю. Одяг української шляхти першої половини XVII століття у світлі інвентарів рухомості з документів ЦДІА у Львові. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. 2013. № 2. С. 309–315.
71. Шпирало Л. Міський костюм Галичини кінця XVIII–XIX ст. (Стильові ознаки) : дис. ... канд. мистецтвознавства. Львів, 1995.
72. Чубик Ю. Повсякденність як невід’ємна частина українознавчих досліджень (на прикладі вбрання волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст.). *Збірник наукових праць ННДІУВІ*. 2014. Т. XXVIII. С. 267–273.
73. Bartkiewicz M. Polski ubiór do 1864 roku. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1979.
74. Dązkowska A. Jedwabna odzież grobowa z XVII i XVIII wieku wydobyta w kościele p.w Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Dubnie (Ukraina). *Матеріали і дослідження з історії Прикарпаття і Волині*. 2006. Вип. 10. С. 239–246.
75. Dązkowska A. XVII-wieczny czepek ze złotej nici wydobyty w kościele P. W. Niepokalanego poczęcia najświętszej Marii Panny w Dubnie. Analiza kostiumologiczna. Problemy konserwatorskie. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2007. Вип. 11. С. 131–135.
76. Gołębiowski Ł. Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych, sposobem dykcjonarza ułożone i opisane. Warszawa, 1830.
77. Gołębiowski Ł. Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych, sposobem dykcjonarza ułożone i opisane. Warszawa, 1861.
78. Gutkowska-Rychlewska M. *Historie ubiorów*. Wrocław, 1968.
79. Liske X. Cudzoziemcy w Polsce. Lwow, 1876.
80. Łoziński W. Patryzjat i mieszczaństwo lwowski. Lwów, 1890.
81. Łoziński W. Sztuka lwowska w XVI i XVII wieku. Lwów, 1898.
82. Turnau I. Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1991.
83. Turnau I. History of Dress in Central and Eastern Europe from the Sixteenth to the Eighteenth Century. Warsaw, 1991.
84. Turnau I. Słownik ubiorów: tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w. Warszawa, 1999.

Skornyakova N.A. UKRAINIAN WOMEN'S COSTUME IN THE 16TH – 18TH CENTURIES: THE STATE OF RESEARCH ON THE THEME

The article analyzes the main approaches, stages, and features of the historiography of Ukrainian costumes of the 16th – 18th centuries. Focus is placed on women's costumes, so some studies were not included in the list. It is emphasized that the study of the historiography of Ukrainian women's costumes of the 16th – 18th centuries is of particular relevance, as the topic not only reflects the cultural heritage of Ukraine but is also an important source for understanding the social, economic, and to some extent, gender aspects of the society of that time. An attempt is made to create a comprehensive historiography on this topic, considering all directions and trends. This has become particularly relevant in the last 10 years, with the emergence of a number of new studies which, unlike the works of the 19th century or the Soviet era, have not yet been presented in a single list. It is noted that systematization of historiography will allow for a critical rethinking of common approaches, identifying gaps in research, and outlining new promising directions for scientific exploration.

The article identifies two directions in the study of the history of Ukrainian costume. They can be conditionally called «historical» and «ethnographic». It was noted that researchers who applied the historical approach (A. Yefimenko, N. Mirza-Avakants, Y. Isaievyeh, P. Sas, V. Bezpalko, and others) considered costume as part of the general domestic environment, as part of social relations or historical events in a short period, with clearly defined territorial boundaries of research, and researchers who wrote in the ethnographic tradition (Y. Holovatsky, F. Vovk, H. Maslova, O. Voropai, K. Mateiko, H. Stelmashchuk, T. Nikolaieva, and others) used available data on historical costume rather as a supplement to studies on ethnographic costume. It was emphasized that all monographs devoted to the history of Ukrainian clothing were published by ethnographic researchers. It was stated that given the growing interest in the topic of Ukrainian costumes of the 16th – 18th centuries in general and women's in particular, and given the existence of such a body of work, today it is possible to comprehensively study the topic with the involvement of not only written sources but also material and pictorial ones.

Key words: *Ukrainian women's costume, 16th – 18th centuries, historiography, historical approach, ethnographic approach, cultural heritage.*